

Kraków, 15.03.2021 r.

prof. dr hab. inż. arch. Agata Zachariasz
Katedra Architektury Krajobrazu
Wydział Architektury, Politechnika Krakowska

**Recenzja pracy doktorskiej autorstwa
Pani mgr inż. Aleksandry Knapik
pt. *Rola polskich arystokratek w projektowaniu i zakładaniu
parków krajobrazowych w II poł. XVIII w. i I poł. XIX wieku***

Podstawa opracowania

Decyzja Rady Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego z 23.09.2016 oraz pismo Przewodniczącej Rady Dyscypliny Nauki o Sztuce Uniwersytetu Jagiellońskiego Pani prof. dr hab. Zofii Fabiańskiej z 4 stycznia 2021 r.

Przedstawiona do recenzji praca doktorska jest bardzo obszerna, liczy 596 stron. Dysertację rozpoczyna nienumerowany *Wstęp*, w którym określono cel pracy i opisano stan badań. Następnie jest sześć numerowanych rozdziałów. Omówiono w nich kolejno: historyczno-kulturowe uwarunkowania rozwoju polskich ogrodów (parków) tzw. angielskich, krajobrazowych, a w następnych pięciu częściach przedstawiono działalność pięciu kobiet, wybranych polskich arystokratek, zasłużonych dla rozwoju ogrodnictwa w Polsce. Pracę zamykają, także nie objęte numeracją, *Podsumowanie* oraz aneksy, obszerna bibliografia, spis ilustracji i czarno-białe ilustracje.

Wybór tematu i przyjęte przez Autorkę założenia

Dobór tematu jest trafny, a podjęte zagadnienia bardzo interesujące, także w założonym ujęciu emancypacji polskich arystokratek oglądanej przez pryzmat sztuki ogrodowej. Rola kobiet jako protektorek oraz niejednokrotnie inspiratorek i współprojektantek ogrodów nie jest w pełni rozpoznana. Jak pokazuje historia zakładania ogrodów tzw. angielskich był to czas obfitujący w promotorki nowych trendów. Angielską królową Karolinę żonę Jerzego II nazywano patronką angielskiego ogrodnictwa krajobrazowego, a królową Karolinę żonę Jerzego III patronką botaniki i sztuk pięknych. Ta ostatnia to amatorka botaniczka wielce zainteresowana Kew Garden w okresie wypraw kapitana Cooka i Josepha Banksa. Z ogrodem w Kew związana była księżna Augusta, matki przyszłego króla Jerzego III, dla której pracował William Chambers, jeden z najwybitniejszych twórców i teoretyków ogrodnictwa angielskiego. W Polsce zjawisko to potwierdza działalność wybranych do badań dam Izabeli Czartoryskiej, Izabeli Lubomirskiej, Heleny Radziwiłłowej, Aleksandry Ogińskiej Magdaleny Morskiej oraz wielu innych m.in. księżny Anny Jabłonowskiej, Anny z Tyszkiewiczów Potockiej czy Zofii Potockiej. Współpracowały z projektantami, współtworzyły ogrody i pisały o nich (m.in. Radziwiłłowa 1800, Czartoryska 1805; Morska 1836). Stanisław Wodzicki w pracy pod znamienym tytułem – *O wpływie oświaty ludów na ogrody, a nawzajem o wpływie ogrodów na obyczaje i szczęście domowe* doceniał rolę kobiet w zakładaniu ogrodów. Dodatkowo dostrzegął jeszcze inne pożytki,

jakie to zajęcie może przynieść. Pisał, że ogród „damy zatrudniając do domu przywiązuje” i dalej „ Zapatrzmy się na .... na znajomsze ogrodów miłośniczki, a przyznamy, że się zdrowiem, wesołością i słodczą humoru od innych dam odszczególniają” (Wodzicki 1818). Ciołek pisał odwołując się do Marie-Luise Gothein „Walnym szermierzem nowych prądów stają się przede wszystkim kobiety, których uczuciowość i egzaltacja kształtuje w znacznej mierze tendencje rozwojowe sztuki ogrodowej. Stąd też w przeciwieństwie do męskiej epoki baroku, nowy okres nazwać można „stuleciem kobiety” (G. Ciołek, *Ogrody polskie*, 1954, s. 116 i 118; G. Ciołek, *Ogrody polskie*, wznowienie przygotował i uzupełniające rozdziały napisał J. Bogdanowski, 1978, s. 116; za: M.L. Gothein, *Geschichte der Gartenkunst*, 1914).

Struktura pracy, temat i metody badań

Dysertacja Mgr inż. Aleksandry Knapik stanowi dobrze skonstruowany wywód naukowy. Autorka przedstawia problem badawczy w ośmiu rozdziałach o prawidłowej strukturze. Praca ma charakter monografii. Zgodnie z metodyką postępowania Autorka przeprowadziła rozległe badania literatury i źródeł, dotychczas nie interpretowanych, dokonała też ponownej interpretacji archiwaliów już znanych. Temat w takim ujęciu jest nowy i oryginalny. W takim zakresie dotychczas badań nie prowadzono. Jest interesujący i inspirujący dla innych badaczy. Poszerza wiedzę o ogrodach angielskich, krajobrazowych ich przekształceniach, stylistyce. Dużą wartość pracy stanowią też umieszczone w aneksach archiwalne wykazy roślin ogrodowych i oranżeryjnych uprawianych w poszczególnych założeniach, do czego dokłada się analiza kompozycji roślinnych w tekście opracowania (w charakterystyce poszczególnych obiektów).

Brak jest w pracy streszczenia w języku angielskim, które wymagane jest ustawą. Być może stanowi dokument umieszczony w repozytorium czy bibliotece.

Należy pokreślić staranne opracowanie edytorskie, dobrze dobrano ilustracje, pozostaje tylko żałować, iż nie włączono ich w tekst oraz, że niektóre z nich, np. pokazujące plany ogrodów, nie są kolorowe.

Omówienie treści pracy

W rozdziale wprowadzającym pojawia się wstęp, dobrze omówiono cel tej interdyscyplinarnej pracy i przyjęte w niej prawidłowe metody badań. Następnie przedstawiono obszerny stan badań.

Rozdział 1 zatytułowany „Rzeczpospolita ogrodów – historyczno-kulturowe uwarunkowania dla rozwoju polskich parków krajobrazowych w 2 poł. XVIII i 1 poł. XIX wieku”. Przedstawiono tu tło historyczne, omówiono „rewolucję” w ogrodach, która w tym czasie się dokonała, a także zasadnicze trendy oraz działalność twórców europejskich.

Rozdział 2 dedykowany jest księżnej Izabeli z Flemingów Czartoryskiej. Ze względu na największe zasługi tej damy, zarówno w zakładaniu ogrodów, jak i upowszechnianiu mody na nie, jest to najdłuższy rozdział. Księżna przyczyniła się do upowszechnienia mody na „angielszczyznę”, m.in. dzięki książce *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów* (1805), w której pisała iż ogrodem stać się może każde miejsce, każda wioska, każdy folwark, najmniejszy kątek). Jej trud został doceniony, a Stanisław Wodzicki – botanik, właściciel szkółki roślin i autor książek o ogrodach – pisał, iż jej staraniem upowszechnił się w naszym kraju gust angielskim ogrodów.

W czterech podrozdziałach przedstawiono kilka kwestii. W pierwszym Doktorantka prezentuje nieistniejący już ogród powązkowski, omawiając jego kompozycję i budowę oraz treść ideową. Opisuje także odbywające się tam uroczystości ogrodowe, fety i jarmarki. W kolejnej części

zajmuje się rewolucją krajobrazową w Puławach z perspektywy kompozycji roślinnych. W następnej przedstawia też gospodarstwo szkółkarskie i ogród doświadczalny w Pożogu.

Czwarty podrozdział dotyczy podróży księżny, tak ważnych dla poznania sztuki ogrodów. Izabela Czartoryska odbyła ich wiele. Poznajemy jej peregrynacje do Anglii, na Podole i Wołyń oraz na Dolny Śląsk.

W **Rozdziale 3** opisano działalność Izabeli z Czartoryskich Lubomirskiej. W pierwszej części Mokotów z dążeniem do najnowszych mód oraz z programem ideowym, który rozwijany był jako modne dzieło opierające się na połączeniu wzorów francuskich i angielskich, ale przy wykorzystaniu rodzimych siedlisk i krajobrazu. Dalej Wilanów z założeniami filialnymi i związane z nim przekształcenia przy udziale inspiracji m.in. angielsko-chińskich.. Na zakończenie angielski ogród krajobrazowy w Łańcucie. Tu opisano też podróże, z których przywożone były nowe wzorce.

W **Rozdziale 4** Autorka prezentuje Arkadię Heleny z Przeździeckach Radziwiłłowej założenie, które od chwili założenia budziło podziw współczesnych. Doceniano założenia programowe, symbolikę, nastroje i budowle, także dzięki przewodnikowi, w którym kolejne etapy zwiedzania opisała sama właścicielka (1800). Sławili i przedstawiali Arkadię ówcześni, co skrupulatnie odnotowuje Autorka. Tu warto przywołać jeszcze jedną pozycję nie ujętą w bibliografii wydaną w 2015 r. książkę *Nieborów i Arkadia – 70 lat Muzeum: księga pamiątkowa*, red. A. Morawińska, Muzeum w Nieborowie i Arkadii, Nieborów, 2015.

Aleksandrę z Czartoryskich Ogińską i jej Aleksandrię w Siedlcach przedstawiono w **Rozdziale 5**. W pierwszej części opisano zakładanie ogrodu swobodnego oraz licznych budowli tam zlokalizowanych. Następnie omówiono treść ideową i jej wyraz formalny podkreślając, iż ogród w nowym stylu stawał się niezbędny do podniesienia prestiżu rezydencji. Ten ostatni aspekt jest w Aleksandrii szczególnie ważny, gdyż impulsem dla powstania ogrodu stała się planowana wizyta króla Stanisława Augusta. Uroczystości i zabawy planowano w ogrodzie. Doktorantka w oparciu o nowe dane systematyzuje rozwój zespołu.

W **Rozdziale 6** opisano dokonania Magdaleny z Dzieduszyckich Morskiej. Dama ta przyczyniła się do powstania w Zarzeczcu ogrodu krajobrazowego i gospodarstwa wzorcowego. Była też autorką opublikowanego w 1836 r. w Wiedniu dzieła *Zbiór rysunków wyobrażających celniejsze budynki wsi Zarzeczca w Galicyi... z ogólnymi myślami o przyozdobieniu siedlisk wiejskich*. Niezwykle wartościowym elementem pracy są spisy roślin przygotowane przez Doktorantkę, w oparciu o zachowane rękopisy AGAD oraz notatki ogrodnicze Morskiej i spisy roślin z wrocławskiego Ossolineum. Ważna jest problematyka kolekcji roślin zgromadzonych na terenie Zarzeczca.

Pracę zamyka bardzo dobre **podsumowanie**, w którym Pani mgr inż. Aleksandra Knapik dokonuje rekapitulacji.

Ocena poprawności językowej i stylistycznej

Praca napisana jest dobrym językiem. Składa się na nią 596 stron. Przy tej objętości trudno uniknąć błędów. Zdarzają się literówki i błędy, czasem konsekwentne. W przypadku końcówek, które kończą się „-om” Autorka pisze „ą”, jest tych przypadków bardzo wiele. Przykładowo są to na s. 427 „podróżą” powinno być „podróżom”, „potrzebą” powinno być „potrzebom”, „posiadłością” powinno być „posiadłościom”.

Zakładam, że praca będzie przygotowywana do druku i wtedy tekst zostanie ponownie przejrany, poddany korekcie językowej i redakcyjnej, usunięte zostaną błędy i niedopatrzenia.

Bibliografia

Autorka pokazała doskonałą znajomość literatury przedmiotu i źródeł. Bibliografia jest bardzo obszerna, starannie opracowana. Obejmuje źródła rękopiśmienne w podziale na zbiory różnych bibliotek i archiwów, źródła drukowane i opracowania czyli publikacje współczesne.

Są drobne uwagi dotyczące publikacji. W opracowaniach nie odnotowano w drugim wydaniu książki Gerarda Ciołka (1978) udziału Janusza Bogdanowskiego. Kwestie z tym związane opisano dalej w polemice. Do prac wymienionych w piśmiennictwie można dodać wydaną w 2015 r. książkę *Nieborów i Arkadia – 70 lat Muzeum z 2015 r.* (wspomnianą wcześniej) czy P. Ługowskiego, *Aleksandria (vel Aleksandrów) – sentymentalny ogród Aleksandry Ogińskiej w Siedlcach w świetle źródeł archiwalnych*, w: *Residentiae tempore belli et pacis. Materiały do badań i ochrony założeń rezydencjonalnych i obronnych*, red. P. Lasek, P. Sypczuk, IHS PAN, Warszawa 2019, s. 180-193. W przypadku tej ostatniej pozycji ukazała się w BHS, prawie równoległe znacznie obszerniejsza praca Pani Aleksandry Knapik, co zapewne jest przyczyną. Pokazuje to jednocześnie, że temat działalności dam modnych w zakresie sztuki ogrodowej jest niezwykle interesujący dla badaczy.

Uwagi do dyskusji

Wypadałoby wytknąć Autorce nieścisłość bibliograficzną. Książka Gerarda Ciołka *Ogrody polskie* wydawana była dwukrotnie. Pierwsze wydanie pochodzi z 1954 (Wyd. Budownictwo i Architektura). Drugie wydanie z 1978 r. (Arkady), za zgodą Pani Reginy Ciołek żony prof. G. Ciołka (nieżyjącego już wtedy), uzupełnił i komentarzami opatrzył prof. Janusz Bogdanowski. Dopisane fragmenty uwidoczniono w spisie treści wskazaniem autora. Rozdziały napisane przez prof. Ciołka opatrzone w tekście niekiedy nowymi śródtytułami, czasem wprowadzono zmiany, np. nowy tytuł rozdziału V nadany przez J. Bogdanowskiego w 1978 to „Rozdział V. Rewolucyjne przemiany stylu” i podrozdział „Źródła przeobrażeń”, w oryginale Ciołka z 1954 r. „Rozdział V. Ogrody sentymentalne i romantyczne”. Podane przez Panią mgr. A. Knapik (na s. 5 przypis 3) rozważania dotyczące terminologii, pojęć ogrodów i parków są autorstwa J. Bogdanowskiego, a nie G. Ciołka. Podobnie na s. 40 Autorka pisze: Jak trafnie zauważył Ciołek (1978): „Rewolucyjna zmiana założeń w sztuce ogrodowej, przejścia od układów zgeometryzowanych do swobodnych, okazała się początkiem całej serii przemian w treści, programie oraz kształcie ogrodów i parków. Wykształciła się (...) cała mozaika form ogrodowych....”, a opinię tę w dopisanym przez siebie rozdziale pt. „Nowy program i nowe formy” wyraził J. Bogdanowski.

Chęć polemiki budzi też przyjęte przez Autorkę jedno z określeń na opisywany przedmiot rozważań brzmiące ogród lub park naturalny. Wechodzimy tu już w kwestie typologii czy stylistyki ogrodów stosowanej współcześnie w podręcznikach przywołanych również przez Doktorantkę autorów G. Ciołka, L. Majdeckiego i J. Bogdanowskiego. W mniemaniu recenzentki lepiej byłoby pozostać zamiennie przy terminach ogród lub park: angielski, swobodny czy krajobrazowy. Na s. 6 Autorka pisze „Rozwinięta zostanie również problematyka przyczyn zakładania ogrodów oraz przyjęcie „kostiumu” krajobrazowego. W końcu wyjaśnienia wymaga pytanie: Czy ogrody naturalne były rzeczywiście elementami rywalizacji pomiędzy kobietami (...)”. Te ogrody jak pokazuje opis w Aleksandrii w Siedlcach (s. 361-363), również nazwanej naturalną, wymagały ogromnych przekształceń natury by osiągnąć wygląd naturę naśladowany, dużo też umieszczano w

nich artefaktów. Mapa Aleksandrii z 1780 r. pokazuje trzydzieści rustykalnych pawilonów, które umieszczono w ogrodzie. W stosowanej w publikacjach terminologii częściej stosowane jest określenie naturalistyczny, ale odnosi się do kompozycji znacznie mniej przekształconych i późniejszych niż te pierwsze tzw. angielskie, swobodne czy też krajobrazowe (różnie zresztą przez autorów podręczników klasyfikowane – Majdecki, 1981; Ciołek, 1954 i Bogdanowski, 2000). Prawdą jest też, iż Stanisław Wodzicki pisał: „Ogrody, iak w pierwszym Tomie napomknąłem, dzielą się: 1. na owocowe, 2. warzywne, 3. kwiatowe, 4 stroyne, w których drzewa i krzewy piękniejsze, chodowane bywają. Te ostatnie dzielą się ieszcze na ogrody w guście Francuzkiem (gdzie więcey iest foremności), i Angielskie, czyli naturalne, a na koniec na tak zwane lanszaftowe czyli wieyskie (...).” (S. Wodzicki, *O chodowaniu użytku, mnożeniu i poznawaniu.....*, Kraków 1827, t. II, s. 17) Tu pojawia się określenie naturalne, ale współcześnie termin ma zupełnie inne konotacje.

Na s. 40 Autorka pisze, iż rozplanowanie ogrodu zależy od położenia i wielkości pałacu. Nie zgadzam się ze stwierdzeniem dotyczącym pałacu. Jest nieprecyzyjne. Często przy stosunkowo niewielkich dworach były rozległe ogrody krajobrazowe, co pokazały m.in. badania recenzentki dotyczące recepcji stylu angielskiego na ziemiach polskich w rejonie Beskidu Niskiego i Pogórza. Sporadycznie były te z ogrody bez rezydencji, np. opisywana Arkadia, czy Zofiówka. Lepszy (pojemniejszy) w tym przypadku byłby termin rezydencja.

Podsumowanie

Problematyka badań, w takim ujęciu jak zaprezentowała ją w dysertacji Pani Mgr inż. Aleksandra Knapik, nie był nigdy podejmowana. Oryginalność pracy polega na pełnym zestawieniu źródeł, ich interpretacji dla pokazania poszczególnych dzieł ogrodowych oraz działalności ich właścicielki, a także w wielu przypadkach współprojektantek ogrodów (co potwierdzają archiwalia). Podkreślić tu należy szeroko zakrojone badania archiwalne, wykorzystane obszerne i różnorodne źródła, pracowitość i erudycję Mgr inż. Aleksandry Knapik. Zastosowano z bardzo dobrym skutkiem metody badawcze co świadczy o zdolnościach analitycznych, a efekty potwierdzają skrupulatność badawczą. Ważne są też archiwalne zestawienia roślin oraz omówienia kompozycji roślinnych, co może być przydatne do rekonstrukcji poszczególnych dzieł ogrodowych.

Rozprawa potwierdza dużą wiedzę Pani mgr inż. Aleksandry Knapik. Temat jest interesujący i inspirujący dla innych badaczy. Poszerza wiedzę o ogrodach ważnych w polskiej sztuce, istniejących i nieistniejących, ich projektantach i wykonawcach, a także o inspiracjach ideowych, przekształceniach, wykorzystywanych formach i elementach architektonicznych, stosowanych roślinach, stylistyce, a także o sposobach korzystania z ogrodów, trasach zwiedzania zaprogramowanych przez właścicielki, uroczystościach i fetach.

Dysertacja stanowi dowód zaangażowania Autorki w prezentowaną tematykę, dowodzi bardzo dobrego opanowania przez Nią warsztatu naukowego oraz umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Stanowi oryginalny i samodzielny wkład Mgr inż. Aleksandry Knapik w poszerzenie wiedzy w zakresie badań nad polską sztuką ogrodową i roli kobiet w jej rozwoju. Arystokratki, pięć wybranych „dam modnych”, odegrały w zakresie promowania ogrodnictwa angielskiego, krajobrazowego w Polsce niezwykle ważną rolę. Dysertacja może również stanowić inspirację dla dalszych tego typu badań.

Wskazane, w bardzo obszernej pracy, uchybienia czy podjęte polemiki, nie podważają jej dużych walorów naukowych.

Rozprawa doktorska, przygotowywana pod opieką promotora powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej, a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej – to stanowi art. 13. 1. Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki wraz z późn. zm. (Dz.U. 2003 nr 65, poz. 595). **Przedłożona do oceny praca doktorska Pani Mgr inż. Aleksandry Knapik pt. *Rola polskich arystokratek w projektowaniu i zakładaniu parków krajobrazowych w II poł. XVIII w. i I poł. XIX wieku* – w pełni odpowiada warunkom i kryteriom stawianym pracom doktorskim i upoważnia ją w pełni do ubiegania się o stopień doktora w dyscyplinie nauki o sztuce, w dziedzinie nauk humanistycznych.**

W związku z powyższym wnioskuję o przyjęcie rozprawy doktorskiej Pani Mgr inż. Aleksandry Knapik do dalszych etapów przewodu doktorskiego oraz o dopuszczenie Jej do publicznej obrony pracy.

Końcowy efekt pracy oceniam bardzo pozytywnie, stąd wniosek o wyróżnienie pracy doktorskiej Pani Mgr inż. Aleksandry Knapik.

Uzasadnienie

Pani Mgr inż. Aleksandra Knapik podjęła się realizacji tematu złożonego, interdyscyplinarnego i bardzo potrzebnego na gruncie polskim. Przeprowadziła kompleksowe, szerokie badania, z użyciem różnorodnych metod badawczych i zastosowaniem odpowiednich technik, co w pełni udokumentowała. Dokonała nowych ustaleń, zweryfikowała i zaktualizowała wiele dotychczasowych danych. Podkreślam tu szczególnie ważne ustalenia w kwestii szaty roślinnej poszczególnych obiektów.

Biorąc pod uwagę szeroki zakres prowadzonych badań, uzyskane wyniki oraz ich interpretację, stwierdzam, że przedstawiona do recenzji praca doktorska nie tylko odpowiada w pełni wymaganiom stawianym pracom doktorskim, ale stanowi oryginalne rozwiązanie ważnego problemu naukowego z zakresu wiedzy o sztuce tworzenia ogrodów krajobrazowych, o jej wczesnej fazie, która miała później wpływ na recepcję i popularność ogrodów tzw. angielskich w Polsce.

Praca ma także walor aplikacyjny. Posiada duże wartości poznawcze i praktyczne dla działań projektowych. To komplet ważnych danych i wytycznych, które mogą być wykorzystywane w procesach restauracji czy rewaloryzacji ogrodów.

W związku z powyższym składam wniosek o wyróżnienie pracy doktorskiej Pani Mgr inż. Aleksandry Knapik.

